

De volledige titel luidt: *Den Spyghel der Salicheyt van Elckerlijc*. Dit spel is ontstaan aan het eind van de 15de eeuw. De tekst is ons overgeleverd in een wiegedruk of incunabel, d.w.z. een boek dat vóór 1501 is gedrukt. De auteur is niet met zekerheid bekend; men heeft wel gedacht aan Petrus van Diest, die dan te identificeren zou zijn met Petrus Dorlandus, een monnik uit een kar-tuizerklooster bij Diest in België.

Elckerlijc is een moraliteit of spel van sinne. De moraliteiten worden geken-merkt door een moraliserende en didactische tendens.

Een ander belangrijk kenmerk is, dat er bijna alleen allegorische personen in optreden. Dit soort spelen is in de 15de en 16de eeuw veel door redderijkers ge-schreven.

In dezelfde tijd, dat bij ons *Elckerlijc* is ontstaan, werd in Engeland een soort-gelijk spel uitgegeven, getiteld *Everyman*.

Men heeft aangenomen dat het Nederlandse spel echter het oorspronkelijke moet zijn.

De inhoud: Het spel begint met een monoloog van God. Gezeten op Zijn troon beklagt Hij zich over de zondigheid der mensen. Hoewel Hij Zijn Zoon ter wille van de mensen geofferd heeft, leven ze toch zondig verder, misbruik makend van het aardse goed, dat Hij hen gegeven heeft. Daarom besluit Hij

Elckerlijc ter verantwoording te roepen.

(*Elckerlijc* betekent „iederéén”; hij is dus de allegorische voorstelling van de mens in ’t algemeen.) God verzoekt de Doot deze taak te vervullen. Deze gaat onmiddellijk heen en dagvaardt *Elckerlijc*, die hevig schrikt. Hij is weliswaar geen door en door slecht mens, maar hij is nog lang niet klaar om zich voor God te verantwoorden. Voor 1000 pond tracht hij de Doot — natuurlijk tevergeefs — om te kopen. Daarna vraagt hij om uitstel. Op dit verzoek kan de Doot even-min ingaan. Wel mag hij een reisgenoot meenemen, maar nog dezelfde dag moet hij gereed zijn.

Elckerlijc voelt zich zeer rampzalig en besluit Gheselschap (dit zijn z’n vrienden) te vragen met hem mee te gaan.

Gheselschap belooft hem te helpen, al moest hij in de hel gaan. Dan vertelt *Elckerlijc* hem, wat hem bedrukt. Als Gheselschap hoort, dat hij nooit weer zal keren van die reis, krabbelt hij terug. Hij had wel mee gewild naar de kernis of naar „die schone vrouwen”. Ook had hij wel iemand dood willen slaan, maar naar „ons lieve Here” gaat hij niet.

Dan wendt *Elckerlijc* zich tot Neve en Maghe (dit zijn de familieleden). Ook zij zijn een en al hulpvaardigheid, maar als ze horen, waar de pelgrimage heen-gaat, trekken ze zich terug.

Vervolgens richt *Elckerlijc* zich tot het Goet (z’n aardse bezittingen), waartoe hij „geleyt heeft grote minne”. Doch ook het Goet weigert, hem zeggend dat het juist verkeerd is geweest te veel aan het Goet, dat hem maar door God ge-leend is, te hechten.

Elckerlijc gaat naar de Duecht, die echter in bed ligt en geen voet kan verzetten. Ze geeft hem wel de raad zich tot haar zuster Kennisse (d.i. het berouw) te wenden. Die zal hem leiden naar een plaats, waar hij zich kan „suveren van

Kennisgeeft leidt hem tot Biechte in het „huys der salicheyden“. Biechte geeft hem een „juweelken rene, dat penitentie“ heet. In een refrein, bestaande uit drie strofen, verheerlijkt Elickerlic nu God, Jezus en Maria. Hij kastijsd zichzelf en Duecht wordt weer gezond en zal met hem meegaan. Hij draagt het kleed van „berouwenissen“. Ook neemt hij nog vier helpers mee: Vroetscap, Cracht, Hij maakt zijn testament en daarna worden hem de H. Communie en het Sacrament der Zieken toegeëld door de priester, wiens waardigheid wordt geprezen door de Vijf Sinnen, terwijl Kennisse verklaart, dat er ook wel onwaardige priesters zijn, belust op geld en zinnelijk genot. Elickerlic begeeft zich met z'n begeleiders naar z'n graf. Scoonheid trekt zich, de put ziende, echter terug, evenals Cracht, Vroetscap en Vijf Sinnen. Alleen Duecht en Kennisse blijven bij hem tot het eind, als een engel z'n ziel ten hemel voert. In de „Naeprologhe“ resumeert de schrijver enkele essentiële dingen en onderstreept hij de moraal van het spel nog eens.

Opmerkingen

De drie hoofdmotieven van deze moraliteit zijn:
 1e. Ieder mens moet eens sterven; hij kan niets van zijn aardse bezittingen meenemen. 2e. Hij moet tegenover God rekening en verantwoordelijkheid afleggen over zijn daden. 3e. Gods barmhartigheid voor de zondige, maar berouwvolle mens is eindeloos.

We noemen de volgende goede en goedkope tekstuitgaven, verschenen bij de uitgever: Meulenhoff in de reeks *Cahiers voor Letterkunde*, Tjeenk Willink in de reeks *Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde* en Malmberg in *Malmbergs Nederlandse Schoolbibliotheek*.

Vragen

1. In dit rederijkersspel komen twee rondelen en één refrein voor. Waar kan men deze vinden? Noem nog enkele rederijkerskenmerken.
2. Wat leert de verdediging van het priesterschap ons omtrent de auteur?

Gegevens

Dr. G. Degroote, *Oude klanken, nieuwe accenten, de kunst van de rederijkers* (1969).

* *

uit: *Hiterama* 7843/01
 K. J. van der Kerk
 H. A. Poolland

De volledige titel luidt: *Den Spyghel der Salicheyt van Elckerlijc*. Dit spel is ontstaan aan het eind van de 15de eeuw. De tekst is ons overgeleverd in een wegedruk of incunabel, d.w.z. een boek dat vóór 1501 is gedrukt. De auteur is niet met zekerheid bekend; men heeft wel gedacht aan Petrus van Diest, die dan te identificeren zou zijn met Petrus Dorlandus, een monnik uit een kar-tuizerklooster bij Diest in België.

Elckerlijc is een moraliteit of spel van sinnen. De moraliteiten worden geken-merkt door een moraliserende en didactische tendens.

Een ander belangrijk kenmerk is, dat er bijna alleen allegorische personen in optreden. Dit soort spelen is in de 15de en 16de eeuw veel door rederijkers ge-schreven.

In dezelfde tijd, dat bij ons *Elckerlijc* is ontstaan, werd in Engeland een soort-gelijk spel uitgegeven, getiteld *Everyman*.

Men heeft aangehouden dat het Nederlandse spel echter het oorspronkelijke moet zijn.

De inhoud: Het spel begint met een monoloog van God. Gezeten op Zijn troon beklagt Hij zich over de zondigheid der mensen. Hoewel Hij Zijn Zoon ter wille van de menschen geofferd heeft, leven ze toch zondig verder, misbruik makend van het aardse goed, dat Hij hen gegeven heeft. Daarom besluit Hij *Elckerlijc* ter verantwoordeling te roepen.

(*Elckerlijc* betekent „iedereen”; hij is dus de allegorische voorstelling van de mens in ’t algemeen.) God verzoekt de Doot deze taak te vervullen. Deze gaat onmiddellijk heen en dagvaardt *Elckerlijc*, die hevig schrikt. Hij is weliswaar geen door en door slecht mens, maar hij is nog lang niet klaar om zich voor God te verantwoorden. Voor 1000 pond tracht hij de Doot — natuurlijk tevergeefs — om te kopen. Daarna vraagt hij om uitstel. Op dit verzoek kan de Doot even-min ingaan. Wel mag hij een reisgenoot meenemen, maar nog dezelfde dag moet hij gereed zijn.

Elckerlijc voelt zich zeer rampzalig en besluit *Gheselschap* (dit zijn z’n vrienden) te vragen met hem mee te gaan.

Gheselschap belooft hem te helpen, al moest hij in de hel gaan. Dan vertelt *Elckerlijc* hem, wat hem bedrukt. Als *Gheselschap* hoort, dat hij nooit weer zal keren van die reis, krabbelt hij terug. Hij had wel mee gewild naar de kermis of naar „die schone vrouwen”. Ook had hij wel iemand dood willen slaan, maar naar „ons lieve Here” gaat hij niet.

Dan wendt *Elckerlijc* zich tot Nève en Maghe (dit zijn de familieleden). Ook zij zijn een en al hulpvaardigheid, maar als ze horen, waar de pelgrimage heen-gaat, trekken ze zich terug.

Vervolgens richt *Elckerlijc* zich tot het Goet (z’n aardse bezittingen), waartoe hij „geleyt heeft grote minne”. Doch ook het Goet weigert, hem zeggend dat het juist verkeerdt is geweest te veel aan het Goet, dat hem maar door God ge-leend is, te hechten.

Elckerlijc gaat naar de Ducht, die echter in bed ligt en geen voet kan verzetten. Ze geeft hem wel de raad zich tot haar zuster Kennisse (d.i. het betrouw) te wenden. Die zal hem leiden naar een plaats, waar hij zich kan „suveren van

Uit: Liberman 863501
* *

Gegevens
Dr. G. Degroote, *Oude klanke, nieuwe accenten; de kunst van de rede-rijkers* (1969).

1. In dit rederijkersspel komen twee rondelen en één refrein voor. Waar kan men deze vinden? Noem nog enkele rederijkerskenmerken.
2. Wat leert de verdediging van het priesterschap ons omtrent de auteur?
3. Wordt dit spel nog wel eens opgevoerd? Waar en bij welke gelegenheid?

Vragen

We noemen de volgende goede en goedkope tekstuutgaven, verschenen bij de uitgever: J. M. Meulenhoff in de reeks *Cahiers voor Letterkunde*, W. E. J. Tjeenk Willink in de reeks *Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde*, J. B. Wolters in de reeks *Lyceumherdrukken* en L. C. G. Malmberg in *Malmbergs Nederlandse Schoonheidsbibliotheek*.

De drie hoofdmotieven van deze moraliteit zijn:
1e. Ieder mens moet eens sterven; hij kan niets van zijn aardse bezittingen meenemen. 2e. Hij moet tegenover God rekening en verantwoordelijkheid afleggen over zijn daden. 3e. Gods barmhertigheid voor de zondige, maar berouwvolle mens is eindeloos.

Opmerkingen

onderstreept hij de moraal van het spel nog eens.
voert. In de „Naeprologhe” resumeert de schrijver enkele essentiële dingen en Duecht en Kennisse blijven bij hem tot het eind, als een engel z'n ziel ten hemel de put ziende, echter terug, evenals Cracht, Vroetscap en Vijf Sinnen. Alleen Elikeerlijk begeeft zich met z'n begeleiders naar z'n graf. Schoonheid trekt zich, priesters zijn, belust op geld en zinnelijk genot.
door de Vijf Sinnen, terwijl Kennisse verklaart, dat er ook wel onwaardige ment der Zieken toegediend door de priester, wiens waardigheid wordt geprezen Hij maakt zijn testament en daarna worden hem de H. Communie en het Sacrament van „berouwensissen”. Ook neemt hij nog vier helpers mee: Vroetscap, Cracht, en Duecht wordt weer gezond en zal met hem meegaan. Hij draagt het kleed strofen, vertheert Elikeerlijk nu God, Jezus en Maria. Hij kassijdt zichzelf hem een „juweelken rene, dat penitentie” heet. In een refrein, bestaande uit drie Kennisse leidt hem tot Biechte in het „huys der salicheyden”. Biechte geeft smetten”. Dan zal Duecht weer gezond worden en hem vergezellen.

aken uit de verstrekte
ingen enz. (aangeduid
sma " INPUNT VOOR
zal bejzen en vooral
: literatuur uit vervlo-
nnen leiden zijn van



1 Petrus van
Diest (?):

'Elckerlyc'

± 1500

Inhoud

God beklagt zich over de verdorvenheid van de mensen. Hij roept de Doot bij zich: Elckerlyc moet verantwoordig gaan afleggen van zijn leven. Hij krijgt de opdracht een 'pelgrimage' te ondernemen (d.w.z. hij krijgt te horen, dat hij moet sterven). Elckerlyc probeert tevergeefs de Doot om te kopen: hij krijgt geen uitstel. Wel mag hij op zijn tocht een reisgenoot meene- men. Elckerlyc vraagt aan Gheselescap, Maghe, Nève en Tgoet hem te vergezellen, maar ze laten hem allemaal in de steek. De Docht (deugd) is te zwak om mee te gaan. Kennisse brengt Elckerlyc bij Biechte: Elckerlyc doet boete en de Docht herstelt. Schoonheit (schoonheid), Vroescap (wijsheid), Cracht en Vijf Sin- nen (zintuigen) beloven dan met hem mee te gaan. Elckerlyc maakt zijn testament en ontvangt de laatste sacramenten. Bij het open graf aangekomen, laten de begeleiders Elckerlyc echter ook in de steek; alleen Docht gaat mee verder. Elckerlyc sterft. Ken- nisse vertelt dat Docht zich bij God zal melden. Een engel voert Elckerlycs ziel naar de hemel.

In de 'Na-prologhe' wordt de moraal verwoord: mogen alle mensen zuiver voor God verschijnen!

Structuur

De volledige *titel* luidt: 'Den Spyghel der salicheyt van Elcker- lyc. Hoe dat elckerlyc mensche wert ghedaecht Gode rekeninghe te doen van sinen werken'. 'Spyghel' (spiegel) betekent hier: didactisch, lèrend geschiedt; 'Elckerlyc' is iedereen, elk mens. De *personages* zijn allegorische figuren* (uitgezonderd God en de engel), maar geen abstracties: Elckerlyc is elk mens, ongeacht rang of stand, de mens in het midden van zijn leven ('na noene'); de Doot treedt op als boodschapper van God; Docht is het ver- mogen het goede te doen (herstelt na Elckerlycs inkeer); Biechte is de persoon die de biecht afneemt; Gheselescap, Maghe en Nève

zijn vrienden en bloedverwanten van vaders- en moederszijde; 'Goet is het bezit (geld en goederen); Kennisse is berouwvol zelfinzicht; Vroescap is de alledaagse levenswijshoud; de Vijf Sin-

nen zijn de zintuigen of het verstand.
Compositie: het spel (ook 'esbatement' genoemd) bestaat uit ruim 890 versregels, voorafgegaan door een overzicht van de 'dramatis personae' en een regel proza ('Hier begint...'). De bouw is sterk symmetrisch; centraal staat de inkeer van Blicker-lyc. Het spel draait om drie waarheden:

- a) ieder mens moet sterven;
 - b) ieder mens moet rekenschap voor God afleggen;
 - c) God is barmhartig.
- Plaats/winter*: er is geen afstand tussen spelers en toeschouwers: Blickerlyc is a.h.w. tegelijk hoofdpersoon en publiek!
 Er is ook geen afstand in *tijd*: het hele gebeuren speelt zich af op 'desen dach', dus nu, op het raakvlak van verleden en toekomst.
Belangrijke motieven:

- pelgrimstreks ('een pelgrimage gaen' = sterven: komt ± 20 maal voor!) (vgl. John Bunyan: 'The Pilgrim's Progress', 1678/84);
- zonde en berouw/inkeer;
- materiele welvaart tegenover geestelijk verval;
- doodsmotief (de dood wordt niet huiveringwekkend voorge-

- steld);
- spiegelmotief (vóór en na de inkeer van Blickerlyc is er sprake van vier of vijf 'helpers'; algemene waarheden worden de mens als spiegel voorgehouden);
- rekenschap van daden afleggen ('rekeninghe doen': komt ± 30 maal voor!);
- katholieke godsdienst (sacramenten: biecht, eucharistie en oliesel; lof op de priester; hoofdsonden, deugden, goede wer-

Thema: bij het sterven kan alleen de deugd de mens bijstaan ('memento mori').
Stijl/taalgebruik: het stuk is geschreven in verzen met gepaard eindrijm; er komen twee rondelen* voor (vs 822-829 en 830-837) en een reïtein* (vs 535-563) met de 'stockregel'* 'Want ic beghen an u ghenade' (er is geen 'Prince-strofe'*). Uit de achtervoegsels blijkt de invloed van het Frans (vb. woorden op -ieren/-age/-acie e.d.).

Stroming en genre

Stroming: periode van de rederijkers* (± 1450-1570: overgangs-periode tussen middeleeuwen en renaissance*).
Genre: zinnespel* of moraliteit* (didactisch spel waarin een

Auteur

Sommigen (o.a. J. van Mil-
 Diez (of Petrus Dorland
 Van Doortland) is: hij leidt
 trad ± 1475 in het karkhu-
 o.a. een geschiedenis van
 stana) en hagiografien* (v-
 van de rederijkerskamer v-
 Over het auteurschap zijn
 Blickerlyc werd in 1975 de-
 Uitgaven en secundaire
 Litgaven: o.a. van H. J. E.
 Steenbergen (1969), A. v-
 Haan (1979).
 Samenstellingen/besprekingen
 B. A. Dijkstra c.s.: Literat-
 K. J. van der Kerk c.s.: 'Li-
 C. Studeo: 'Overzicht van
 J. J. Gielens: 'Belangrijke
 F. P. Huygens c.s.: 'Brand-
 Overige literatuur:
 C. J. van Bork c.s.: 'De Ne-

bepaalde problematiek op maatschappelijk, godsdienstig of ethisch terrein aanschouwelijk wordt gemaakt) of gnomisch* toneelstuk (spel met spreukachtig karakter).
(Er zijn van de 'Blickerlyc' drie drukken bewaard gebleven (van 1496, 1501 en 1525) en één handschrift van eind 16e eeuw. Het stuk vertoont veel overeenkomst met het Engelse 'Everyman', dat waarschijnlijk een vertaling van 'Blickerlyc' is. Andere beweringen zijn o.a.: 'Homulus' (1536) van Chr. Ischyrius, 'Hekas-tus' (1539) van G. Macropedius (= Lancveldt), 'Der sünden Lojn-ist der Tod' (1540) van J. van Gennep, 'Mercator' (1540) van T. Naogeorgus, 'De Dudesche Schloemer' (1548) van J. Stricker, 'Jedermann' (1911) van H. von Hoffmannstal en de bewerkingen van H. Teirlinck (1937) en J. Engelman (1964). T. S. Eliot koos 'Everyman' tot voorbeeld voor de vormgeving van 'Murder in the Cathedral', 1935).

Auteur

Sommigen (o.a. J. van Mierlo) menen dat de schrijver *Petrus van Diest* (of Petrus Dorlant/Dorlandus van Diest/Diesthermus of Van Doortland) is: hij leefde van 1454-1507; studeerde in Leuven; trad ± 1475 in het karmelietse klooster bij Diest (Zele); schreef o.a. een geschiedenis van de karmelietse orde ('Corona Cartu-siana') en hagiografieën* (vb. 'Historie van St. Anna'); hij was lid van de redactiekamer* van Diest, 'De Christosogen'.
Over het auteurschap zijn de geleerden het echter niet eens!
'Blickerlyc' werd in 1975 door Jos Stelling verfilmd.

Uitgaven en secundaire literatuur

Uitgaven: o.a. van H. J. E. Endepols (1955), R. Vos (1967), G. J. Steenbergen (1969), A. van Elsland (1979) en M. J. M. de Haan (1979).
Samenvattingen/besprekingen:
B. A. Dijkstra c.s.: 'Literair werk uit vorige eeuwen', 1969.
K. J. van der Kerk c.s.: 'Literama', 1970.
C. Studeo: 'Overzicht van literaire werken', 1976 (herz. uitg.).
J. J. Gielens: 'Belangrijke letterkundige werken', deel 3, 1977.
F. P. Huygens c.s.: 'Brandpunten', 1983.
Overige literatuur:
G. J. van Bork c.s.: 'De Nederlandse en Vlaamse auteurs', 1985.

Uit: Voogheluucht deel III

DIE DOOT

Al hebdi Sjins vergheeten, alst blijct, *Jae ick, cettelyn!*
Hi peynst wel om u in Sijn rijk,
Alsoe ick u sal voer oghen leggen.

ELCKERLIJG

80 Wat beheert God van my?

DIE DOOT

Rekeninghe wilt Hi van u ontfæen
Sonder eenich verdrach. *Dat sal ick di segghen:*

ELCKERLIJG

Rekeninghe? wat salt bedieden? *Hoe sal ic dat verstaen?*

DIE DOOT

85 Al ghevet u vreemt, het moet gheschieden.
Oec moerti aen nemen sonder verdrach

Een pelgrimagie, die niemant en mach
Weder keeren in gheender manieren.

90 Bregt u ghescrijften ende u pampieren
Met u, ende oversiese bedachtich.

Want ghi moet voer God almachtich
Rekeninghe doen, des seker sijt.

Ende hoe ghi bestaet hebt uwen tijt,
Van uwen werken, goet ende quaet.

95 Oeck en hoort hier gheen verlaet
Van dien; alsnu het moet ghesien.

ELCKERLIJG

Daer op ben ic nu al qualic versien,
Rekeninghe te doen voer Gode bloot.
Wie bistu, bode?

DIE DOOT

Ick ben die Doot.

BIBLIOGRAPHIE

Gebruikte uitgave: R. Vos, Groningen 1983, Van Alle Tijden.

De volledige titel luidt: *Den spyghel der Salicheyt van Elckerlijc. Hoe dat elckerlijc mensche wert ghedaecht Gode rekeninghe te doen*. Het eerste gedeelte van de titel geeft aan hoe het werk gelezen moet worden: het is een spiegel, een didactisch, leerend geschrift voor elk mens (vergelijk vers 887: 'Merct desen spieghel...'); het wil de mensen het verkeerde van hun levenswijze tonen, in de hoop dat ze het voorbeeld van de hoofdpersonen zullen volgen en een ander leven gaan leiden. Het tweede deel van de titel kondigt de inhoud van het spel aan. Het stuk bestaat uit bijna 900 versregels.

Hoe oud het origineel van *Elckerlijc* is, weten we niet. Tussen het origineel en de oudste ons bekende druk van omstreeks 1496 moet nog een aantal verschillende redacties bestaan hebben, gezien het grote aantal kopiïstfouten.

Er zijn drie drukken en één handschrift bewaard gebleven: - druk B (Koninklijke Bibliotheek te Brussel), verschenen in Delft bij Chr. Snellaert omstreeks 1496; deze druk staat het dichtst bij het origineel en is een wiegedruk of incunabel (dat wil zeggen gedrukt vóór 1501);

- druk H (Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage), omstreeks 1501 te Antwerpen uitgegeven door G. Bac;

- druk L (Bibliotheek van de 'Maatschappij der Nederlandsche Letteren' te Leiden), de enige druk met de volledige tekst, uitgegeven door Willem Vorsterman te Antwerpen omstreeks 1525 (druk H en L zijn postincunabelen, dat wil zeggen drukwerken uit de periode 1501-1540);

- handschrift M (dat zich sinds 1969 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt) bevat een afschrift van *Elckerlijc*. Dit handschrift werd geschreven door P. Wylms in 1593/94 en was in 1932 in het bezit van F. Prims.

Van *Elckerlijc* bestaan diverse moderne uitgaven, voorzien van inleidingen en annotaties, zoals die van H. Logeman (1892), K.H. de Raaf (1897), L. Willems (1934), J. van Mierlo (1949), E.F. van de Bilt en H.C.M. Wyffels (1949), H.J.E. Endepols (1955), G.J. Steenbergen (1969), M.C.A. van der Heijden (1973), W.H. Beuken (1974), M.J.M. de Haan (1979), P. van

der Meulen (1982², 5e oplage), H. Adema (1983, met moderne prozavertaling), R. Os (1983³), A. van Elslander (1985⁴).

SAMENVATTING VAN DE INHOUD

God in de hemel klaagt over de verdorvenheid van de mensen; ze leven in zonde, zijn verzot op aardse schatten en hebben alle deugden verdreven. Hij acht nu de tijd gekomen om van een ieder rekenschap te vragen, want als het zo doorgaat, zullen de mensen erger worden dan beesten. God geeft de Doot opdracht naar Elckerlijc te gaan en hem te bevelen een pelgrimreis te ondernemen waar niemand onderuit komt en rekenschap voor God af te leggen. De Doot gaat onmiddellijk, want ook hij heeft vastgesteld dat de mensen zonder God leven.

Elckerlijc, fraai uitgedost en druk bezig met allerlei zaken, is helemaal niet voorbereid op het afleggen van rekenschap. Hij wil eerst weten wie de booschapper is en schrikt, als hij hoort dat de Doot voor hem staat. Om uitstel te krijgen probeert hij de Doot met duizend pond om te kopen, maar tevergeefs: hij krijgt zelfs niet één dag uitstel. Wel wil de Doot hem toestaan iemand mee te nemen op zijn reis en Elckerlijc besluit zijn vriend Gheselescap te vragen. Die merkt wel dat er iets ernstigs belooft bij hem te blijven tot in de dood, ja zelfs tot in de hel. Elckerlijc is daar blij om, maar als Gheselescap hoort over welke reis het gaat, krabbelt hij terug. Hij had graag mee willen gaan naar de kermis of de mooie vrouwen, maar zijn vriend op een reis naar God vergezellen, daar begint hij niet aan.

Dan wendt Elckerlijc zich tot zijn Maghe en Neve (naaste familieleden). Zij willen hem graag helpen, maar ook niet op reis vergezellen. Gelukkig heeft Elckerlijc Tgoet (zijn bezit) nog, waarvan hij zoveel heeft gehouden. Maar Tgoet ligt beschimmeld en vervuld in een hoek en denkt er niet over mee op reis te gaan. Tgoet verwijt Elckerlijc zijn liederde voor het geld, in plaats van het te vergaren, had hij het beter aan de armen kunnen geven. Bovendien had Elckerlijc moeten bedenken, dat Tgoet hem slechts door God geleend is.

Ten einde raad denkt Elckerlijc dan aan zijn Duecht. Die ligt echter ziek in bed door zijn vele zonden. Elckerlijc smeekt om raad en Duecht stuurt hem dan naar haar zuster Kennisse (zelfkennis, berouw), die hem zeker helpen zal. Kennisse brengt hem bij Biechte, voor wie Elckerlijc neerknielt en berouwvol zijn schulden belijdt. Hij krijgt een geseel en Kennisse moet erop toezien dat Elckerlijc de penitentie goed uitvoert. Onder het aan-

roepen van Gods barmhertigheid en Maria's hulp, kaastijd Elckerlijc zich. Daardoor herstelt Duecht en Elckerlijc weent van blijdschap. Kennisse doet hem een wit kleed aan, het kleed van berouw, en roept Schoonheit, Vroetscap (wijsheid), Cracht en Vijf Sinnen (waarnemingsvermogen) op om hem op reis te vergezellen. Kennisse raadt Elckerlijc aan naar de priester te gaan om het heilige sacrament en heilig oliesel te ontvangen. Hij maakt zijn testament op, waarin hij de helft van zijn bezit aan de armen vermaakt, en begeeft zich op weg. Vijf Sinnen prijst de priester, aan wie de sacramenten zijn toevertrouwd en aan wie God zoveel macht gegeven heeft. Kennisse vermaant de slechte priesters die aan geld en zinnelijk genot gehecht zijn. Blij keert Elckerlijc terug; nu kan hij aan zijn reis beginnen. Als hij echter in het graf wil neerdalen, breekt Schoonheit haar belofte en ook Cracht, Vroetscap en Vijf Sinnen deinzen terug en laten hem in de steek. Alleen Duecht gaat met hem mee. Elckerlijc bidt om genade en beveelt zijn geest in Gods handen. De hemel gaat open en een engel verwelkomt Elckerlijcs ziel. Het spel eindigt met de wens, dat wij uiteindelijk zuiver voor God zullen verschijnen.

BESPREKING

Bron

Er is van *Elckerlijc* geen voorbeeld of bron bekend.

Compositie

De bouw van het stuk lijkt op een drielink:

- vers 1-47: inleiding, uitgesproken door God, die zijn blijk vanuit de hemel op de mens richt;
 - vers 48-854: het eigenlijke spel, dat een symmetrische bouw of spiegelstructuur vertoont. Elckerlijcs ontmoeting met Kennisse en zijn inkeer vormen het keerpunt in de handeling. Vóór dat keerpunt wordt Elckerlijcs onrechtvaardig leven zichtbaar gemaakt door vijf personages: Gheselescap, Maghe, Neve, Tgoet en de zieke Duecht. Na het keerpunt wordt Elckerlijcs rechtvaardig leven eveneens door vijf personages zichtbaar gemaakt: de genezen Duecht, Wijsheit, Cracht, Schoonheit en Vijf Sinnen;
 - vers 855-878: 'naprolooghe' (epiloog), waarin de aandacht van de mens op God gericht is.
- Schematisch voorgesteld ziet de compositie er als volgt uit: pro-

loog → onrechtvaardig leven → inkeer ← rechtvaardig leven ←
epiloog.

Aan het stuk gaat - en inleidende zin vooraf: 'Hier beghint een
schoon boecxken ghemaect inden maniere van eenen speel
ofte esbatemene op elckerlijc mensche, ende inden eersten
spreect God almachtich aldus:.'

Opmerkelijk zijn vier monologen van Elckerlijc; in vers 161-183
valt de nadruk op het 'nu', in vers 267-284 ligt het accent op
'nood', vers 328-350 vormen een recapitulatie in omgekeerde
volgorde (Maghe-Neve-Gheselschap) en vers 416-440 een recapitu-
latie in de juiste volgorde (Gheselschap-Maghe-Tgoet).

In het stuk komen drie lyrische onderbrekingen voor. De verzen
534-563 vormen een (onvolledig) refrain (drie strofen, geen op-
drachts- of Prinestrofe), met de 'stockregel' (een gelijkluiden-
de). Verder komen er twee rondelen voor (vers 822-829 en 830-
837), waarin de eerste, vierde en zevende regel plus de tweede en
achtste regel (bijna volledig) gelijkluidend zijn.

Na de schokkende ontmoeting met de dood, stijgt de spanning
door het steeds wanhopiger zoeken van Elckerlijc naar houvast.
Daarna komt geleidelijk de bevrijdende oplossing.

Personages

De meeste personages zijn allegorische figuren: ze verbeelden
abstracties, ideeën of bepaalde eigenschappen.

God treedt op als leenheer, die rekenschap vraagt van Elcker-
lijc. De Doot is Zijn boodschapper. In de middeleeuwen wordt
de dood vaak voorgesteld als een dansend geraante met zeis of
speer.

De hoofdpersoon is Elckerlijc, ieder mens, ongeacht rang of
stand. De volgorde waarin Elckerlijc andere personages vraagt
hem bij te staan, is logisch: als de mensen (Gheselschap, Maghe
(Tgoet), Als ook dit hem in de steek laat, moet hij de hulp wel
bij zichzelf zoeken (Duecht, Vroetscap, Cracht, Schoonheit en
Vijf Sinnen, eigenschappen van de mens). Elckerlijc wordt
voorgesteld als een welgesteld man die 'in het midden' van zijn
leven is (vergelijk vers 173: 'na noene'). Eigenlijk is hij hoofd-
rolspeler, publiek en auteur tegelijk.

Tgoet (aards bezit) is Elckerlijc in leen gegeven. Hij heeft het
niet goed beheerd, maar zich alleen maar verrijkt ten koste van
de medemens. Tgoet beeldt concreet Elckerlijcs schuld uit, het
op onrechtvaardige wijze verkregen en behouden bezit.

Duecht is het vermogen tot het goede, de gerechtigheid, die

door Elckerlijcs schuld ziek geworden is en pas na zijn inkeer
rstelt.

Vroetscap (levenswijsheid), Cracht en Schoonheit vertegen-
woordigen de eigenschappen van de rechtvaardige mens.

Kennisse, de zuster van Duecht, verbeeldt de kennis van God,
die leidt tot erkenning van schuld en berouw.

Ondanks het feit dat vrijwel alle personages allegorisch zijn, ko-
men ze voldoende levensecht over om de toeschouwer/lezer te
kunnen boeien.

Plaats en tijd

Er is geen afstand tussen spelers en toeschouwers, doordat de
hoofdpersoon de naam van het publiek draagt.

Over de opvoering is vrijwel niets met zekerheid bekend. Wel-
licht werd het stuk in de open lucht gespeeld, op een houten
stellige, verdeeld in twee verdiepingen (hemel en aarde).

Alles speelt zich af op 'desen dach' (vers 156 en 622), op het
raakvlak van verleden en toekomst, in het 'nu'. Er is eerder
sprake van 'gestolde tijd' dan van 'tijdsverloop'.

Vertelperspectief

Het begin wordt door God gesproken, de 'naeprolghe' door
een verteller. Verder presenteren de personages zichzelf.

Thematiek

Het thema is universeel, van alle tijden en alle plaatsen: ieder
mens moet eens sterven en dan kan alleen de deugd hem kracht
geven; alles is vergankelijk, behalve de deugd.

Een aantal motieven speelt een belangrijke rol:

- 'rekeninghe doen' (rekenschap afleggen voor God); dit mo-
tief komt meer dan dertig keer voor. Volgens het leenrecht
mocht degene die zich moest verantwoorden adviseurs meene-
men. Het rekenschap-motief komt ook in de bijbel voor (zie de
gelijkenis over de talenten in Mattheüs 25);

- een 'pelgrimagie gaen' (een pelgrimstocht maken, dat wil zeg-
gen: sterven) komt bijna twintig maal in het stuk voor. In de
middeleeuwen was de pelgrimagie een gangbare straf, die bij een
niet te ernstig vergrijp afgekocht kon worden. Sterven werd
vaak voorgesteld als een reis naar een onbekend land. De dood
en het 'memento mori' spelen in de late middeleeuwen en de re-
derijkerstijd een belangrijke rol. Daarvan getuigen bijvoorbeeld
de geschilderde dodendansen ('dances macabres') op muren van

oude kerken, het gedicht *Van der Mollenfeeste* van A. de Rode en *De ure v' der Doot* van Jan van Dale. In *Elckerlijc* wordt de dood niet als iets afschrikwekkends voorgesteld, maar van de zakelijke, zelfs positieve kant bekeken;

- spiegel-motief: het spel is lerend en vernemend, dient als spiegel voor de mens. Ook in de bouw treedt spiegeling op (zie *Compositie*);
- bijbelse motieven (rechtvaardig tegenover onrechtvaardig leven, berouw, inkeer) en godsdienstige elementen (met name rooms-katholieke, zoals biecht, sacramenten, hoofdzonden en goede werken).

Stijl

De taal is sober en benadert (vooral in de vlotte dialogen) heel dicht de gewone spreektaal. De vele achtervoegsels op -ieren/-age/-acie en dergelijke wijzen op Franse invloed. Het stuk is geschreven in paarsgewijs rijmende versregels. Net als in vele andere middelnederlandse werken komen in *Elckerlijc* veel kernachtige of spreukachtige uitspraken voor (zie bijvoorbeeld vers 86-87: 'Een pelgrimacie, die niemant en mach/Wederkeeren in gheender manieren'; vers 173: 'Den tijt gaet verre...'; Refrein en rondeel (zie *Compositie*) waren geliefde dichtvormen van de rederijkers.

Strooming en genre

Elckerlijc is een moraliteit (zinnespel of spel van sinne), die gerekend wordt tot het geestelijk toneel van middeleeuwen en rederijkertijd (de overgangspanperiode van middeleeuwen naar renaissance, ca. 1430-1565).

In een moraliteit is sprake van dramatisering van een maatschappelijk, godsdienstig of moreel probleem, meestal in allegorische vorm: personages belichamen algemene begrippen, derijkersonen zijn symbolen. Andere geliefde vormen van rederijkers- en moraliteitsdrama zijn mysterie (dramatisering van een geloofsgeheim), mirakelspel (dramatisering van een wonder), esbatement (kluchtig spel) en tafelspel (komisch gelegenheidsstukje).

Het is ook mogelijk *Elckerlijc* tot de gnomische literatuur (wijsheidsliteratuur) te rekenen: centraal staat de levens- en geloofs-waarde dat alleen de deugd de mens kan bijstaan als hij verantwoordelijkheid van zijn leven moet afleggen tegenover God. Deze waarheid komt ook voor in verschillende werken uit de Joodse,

christelijke en Mohammedaanse wijsheidsliteratuur (bijvoorbeeld in *Barlaam en Josaphat*, zevende eeuw). Gnomische teksten willen de lezer tot inzicht brengen en worden gekenmerkt door een spreukachtig karakter (Grieks 'gnome' betekent inzicht en spreuk).

Waardering, bewerkingen en vertalingen

Op een eind vijftiende-eeuws landjuweel (rederijkersfeest) in Antwerpen won *Elckerlijc* de eerste prijs.

P. van der Meulen noemt het stuk 'het aangrijpendste drama dat in West-Europa tijdens de middeleeuwen tot stand is gekomen'; M.C.A. van der Heijden spreekt van 'een van de weinige moraliteiten die ons nog aanspreken'. Het stuk is sober en ingetogen, maar ook indrukwekkend: de thematiek gaat immers iedereen aan!

Jarenlang werd *Elckerlijc* opgevoerd op de binnenplaats van het Prinsenhof te Delft.

De belangrijkste bewerkingen en vertalingen zijn:

- Engelse vertaling: *Everyman* (vijftiende eeuw). De Engelsen E.R. Tigg heeft in 1939 na onderzoek van de rijmen bewezen, dat onze *Elckerlijc* oorspronkelijk is (een stelling die door H. de Vocht in 1947 echter weer werd betreden!);

- *Homulus Petri Diesthemii* (1536) van Chr. Ischyrius (Christiaan de Stercke), rector van de Latijnse School te Maastricht. *Homulus* ('de kleine mens') is een Latijnse bewerking tot schooldrama van ongeveer vijftienhonderd verzen;

- *Hekastus* ('iedereen') (1539) van G. Macropedius (J. Langveldt of Langveld); Latijns schooldrama;

- *Homulus, der sinden loin ist der Toid* (1539) van de Keulse boekdrukker en uitgever Jasper von Gennep: een bewerking in de Nederlandse volkstaal (later weer in het Nederlands vertaald en verschenen in een katholieke en protestantse versie!);

- *Mercator* (1554) van Thomas Naogeorgus: vrije protestantse bewerking in het Latijn;

- *De Dydesehe Schlömer* (1584) van Joh. Stricker: Nederlandse bewerking;

- *Jedermann, das Spiel vom Sterben des reichen Mannes* (1911) van H. von Hoffmannsthal: een bewerking die voor een deel op *Everyman* teruggaat. *Jedermann* wordt sinds 1920 elk jaar in de open lucht in Salzburg opgevoerd;

- P. Thuytsbaert: *Elckerlijc ou Chacun de nous* (1927);

- bewerkingen van H. van Overbeke (1930) en H. Teirlinck (1937);

- *De Nieuwe Elckerlijc* (1945) van F.W. van Heerikhuizen: een

- soort symbolisch b^evrijdingsspel (in 1967 in Delft opgevoerd in een bewerking van Engelmann);
- A.J. Barnouw: *The Mirror of Salvation. A Moral Play of Everyman* c. 1490 (1971);
 - filmbewerking van Jos Stelling (1975), met een super-egoïstische levensgenietster als hoofdperson;
 - Noorse vertaling van A.M. Nesse (1978).

AUTEUR

Over de auteur is weinig met zekerheid bekend. Hij moet op de hoogte geweest zijn met de bepalingen van het leenrecht en de literatuur van zijn tijd (hij gebruikt algemeen gangbare uitdrukkingen). Ischyrus noemt in zijn *Homulus*-bewerking een zekere Petrus Diesthemius als auteur, die door sommigen (onder andere H. Logeman, J. van Mierlo en Th. Ausems) vereenzelvigd werd met de karthuiser Petrus Dorlandus (1454-1507), die in Leuven studeerde en omstreeks 1475 in het klooster bij Diest (Zelem) trad. Vrijwel alle werken van Petrus Dorlandus (of Pieter Dorlant of Pieter/Petrus) van Diest zijn echter in het Latijn geschreven (zoals *Corona Cartusiana*, een geschiedenis van de karthuizers). Bovendien wordt hij nooit Petrus Diesthemius genoemd en dat is begrijpelijk, want hij werd geboren in Walcourt. Verder past de taal van *Elckerlijc* niet bij een karthuiser-humanist en sluit het spel aan bij de tradities uit de niet-geestelijke literatuur (de slotregels 893-894, 'Des gonne ons die hemelsche vader. Amen segt alle gader', vinden we bijvoorbeeld ook in *Karel ende Elegast* en *Esmoreit*). Ten slotte is het waarschijnlijk, dat *Elckerlijc* eerder geschreven is dan het jaar waarin Petrus Dorlandus 'in de middag' van zijn leven was ($\pm$ 1490), omdat talrijke overeenkomsten in woordkeuze en uitdrukkingswijze tussen *Elckerlijc* en onder andere het werk van Jan van Boendale en Willem van Hildegheersberch op een vroegere tijd van ontstaan wijzen.

Volgens Th. de Jager is de auteur van *Elckerlijc* Anthonis de Roovere. De beginletters van de verzen 90-95 luiden REOVE; met enige goede wil is daarin een anagram (letterkeer) van het acrostichon ROVERE te zien.

LITERATUUR

Over *Elckerlijc* zijn tientallen artikelen in vaktijdschriften verschenen. Enkele uitvoerige studies zijn: J. Vanderheyden, *Hei*

tema en de uitbeelding van de dood in de poëzie der late middeleeuwen en de vroege renaissance (z.j. [1930]); L. Willems, *Elckerlijc-Studien* (1934); P. van der Meulen, *Den Spyghel der Salicheit van Elckerlijc, in het kader van de tijd* (1952); W.J.M.A. Asselbergs (A. van Duinkerken), *De stijl van Elckerlijc* (1968).

Serie Burma informatief

Burma uitvalboek

Nederlandse literatuur ca 1200 - 1800